

**Київський національний університет
імені Тараса Шевченка**

Костирєв Андрій Геннадійович

УДК 321.7:070.1

**Роль засобів масової інформації в процесі демократичного розвитку
суспільства**

23.00.02. політичні інститути та процеси

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
політичних наук**

Київ – 2003

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка

Науковий керівник кандидат філософських наук, доцент
Постригань Григорій Федорович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри політичних наук

Офіційні опоненти: доктор політичних наук,
старший науковий співробітник
Барков Валерій Юрійович
Національний інститут стратегічних досліджень
при Президентові України,
завідувач відділом соціальних відносин
і громадянського суспільства

доктор філологічних наук, професор
Шкляр Володимир Іванович
Інститут журналістики Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
професор кафедри міжнародної журналістики

Провідна установа **Інститут держави і права імені В.М.Корецького,
відділ правових проблем політології, НАН
України, м. Київ.**

Захист відбудеться “__” вересня 2003 року о _____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.41 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 330.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці імені М.О.Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, вул.. Володимирська, 58.

Автореферат розісланий “__” серпня 2003 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Хилько М.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі, де інформація постає як основна цінність, питання про роль і місце засобів масової інформації (ЗМІ) в соціально-політичній структурі суспільства є наріжним як для теоретиків: політологів, соціологів, правознавців, психологів, так і для практиків: політиків, журналістів, керівників мас-медіа. Проблеми функціонування засобів масової інформації в умовах сучасної демократії та завдання щодо розробки оптимальної моделі взаємодії політичної та медіа-систем, яка б забезпечувала комунікативний дискурс у суспільстві, постали на порядок денний в усіх розвинутих країнах світу.

Але особливо актуальним розуміння проблем впливу і взаємозв'язку функціонування системи ЗМІ з розвитком демократії виявляється для держав, що переживають період трансформації. Бо бурхливі процеси соціально-економічних перетворень відзначаються суперечливістю та ховають у собі небезпеки, які сталі демократії навчилися завчасно бачити та вчатися долати за допомогою законів і моральних норм. Тому перед суспільствами, які тільки-но вступили на шлях демократичного розвитку, постає наріжне питання вивчення світового досвіду і розробки власних стандартів взаємодії політичної та медіа-систем.

Динамічні процеси, що відбуваються в Україні та характеризуються реформуванням політичної системи суспільства, активно впливають і на засоби масової інформації, докорінно змінюючи розуміння їхньої ролі та приводячи до все більшого ускладнення функцій. Неоднозначні зміни в українському суспільстві віддзеркалюються також у суперечливому характері впливу ЗМІ на процеси демократизації.

Ось чому саме зараз вкрай необхідно визначити умови, за яких засоби масової інформації можуть виконувати функції впливового чинника демократичного розвитку, запропонувати конкретні заходи, які здатні забезпечити становлення в Україні такої моделі взаємодії політичної та медіа-систем, що сприятиме консолідації та демократизації суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана у межах комплексної наукової програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка “Наукові проблеми державотворення України” та науково-дослідної теми філософського факультету 01БФ041-1 “Філософська та політологічна освіта в Україні на перетині тисячоліть”.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є розкриття змісту основних функцій засобів масової інформації у процесі демократизації суспільства.

У відповідності до мети дослідження та з урахуванням необхідності виходу на новий рівень теоретичного осмислення проблеми та розробки практичних рекомендацій у роботі поставлено такі задачі:

- проаналізувати теоретико-методологічні аспекти дослідження зв'язку ЗМІ та політики;

- дослідити функції ЗМІ у суспільстві та визначити механізми їхнього впливу на розвиток політичної системи;
- охарактеризувати особливості функціонування засобів масової інформації в умовах демократії;
- розкрити зміст та визначити шляхи створення такої моделі взаємодії політичної та медіа-систем, яка забезпечує функціонування ЗМІ як каналу масової комунікації, що сприяє розвитку демократії;
- проаналізувати тенденції розвитку засобів масової інформації в Україні та визначити специфіку моделі взаємодії українських ЗМІ з політичною системою;
- запропонувати практичні рекомендації щодо створення в Україні системи засобів масової інформації, яка сприятиме демократизації та консолідації суспільства.

Об'єктом дисертаційного дослідження є демократизація суспільства як одна з провідних тенденцій сучасного світового розвитку.

Предметом дослідження є вплив засобів масової інформації на процеси демократичного розвитку суспільства.

Методи дослідження. У роботі був застосований комплекс дослідницьких методів. Провідним був системний підхід, що забезпечив дослідження взаємодії засобів масової інформації і політичних інститутів як підсистем загальної соціальної системи. Цей підхід обумовив використання також методу структурно-функціонального аналізу для розкриття структури медіа-системи та виявлення таких функцій ЗМІ, які забезпечують демократичний розвиток суспільства. При цьому, моделювання використовувалось для з'ясування закономірностей комунікативного процесу та механізмів взаємодії влади, громадської думки і ЗМІ. Діалектичний підхід дав змогу дослідити не тільки стан, але й суперечності, динаміку та тенденції процесу взаємодії ЗМІ та влади, визначити перспективи розвитку ЗМІ в контексті розвитку демократії. Порівняльний метод застосовувався при визначенні спільних рис та специфіки існуючих моделей взаємодії політичної та медіа-систем. Соціологічний та статистичний методи були потрібні для аналізу особливостей розвитку та функціонування ЗМІ в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів. Представлена робота є одним з перших комплексних політологічних досліджень проблем впливу засобів масової інформації на процеси демократизації суспільства в умовах його переходу до інформаційної стадії розвитку та трансформації політичної системи в Україні.

В цьому контексті сформульовано основні наукові результати дослідження, які визначаються новизною та розкривають логіку та базову концепцію дисертації:

1. На основі методу структурно-функціонального аналізу поглиблено розуміння зв'язку політики та засобів масової інформації; з'ясовано, що в умовах інформаційного суспільства ЗМІ виконують функції провідного засобу розподілу основної цінності – інформації та головного каналу політичної комунікації; показано, що роль засобів масової інформації в політиці визначається ефективністю механізмів їхнього впливу на громадську думку та на

тих суб'єктів політичного процесу, які виробляють та приймають рішення; ці механізми найбільш активно застосовуються в ході передвиборчих кампаній та при “встановлення теми доби”, що ініціюють засоби масової інформації; доведено, що в умовах зростання ролі інформації в житті суспільства вплив ЗМІ постійно посилюється і це призводить до медіатизації політики та виникнення явища, яке називають “владою інформації”.

2. Вперше за допомогою системного підходу досліджені функції ЗМІ з точки зору їхнього впливу на розвиток демократії; встановлено, що пріоритетними функціями засобів масової інформації в умовах демократії постають: 1) в продуктивному плані – критики та контролю, 2) в репродуктивному плані – комунікації; запропоновано авторське визначення поняття “засоби масової комунікації” як мас-медіа, що, утворюючи кільце зворотного зв'язку поміж індивідуумами та соціальними групами, між політичною системою і суспільством, а також поміж елементами політичної системи, забезпечують суспільний дискурс і, таким чином, виступають необхідним елементом демократії.

3. Набуло подальшого розвитку дослідження моделей взаємодії політичної та медіа-систем: тоталітарної, авторитарної, ліберальної та соціально-відповідальної; з'ясовано, що кожна з цих моделей характеризується домінуванням тих, чи інших функцій засобів масової інформації, а зміна функціональних векторів в кожній з моделей призводить до того, що змінюється і власне характер ЗМІ: в крайніх позиціях – тоталітарній та соціально-відповідальній – вони виступають або як засоби масової маніпуляції, або як засоби масової комунікації; встановлено, що рівень свободи ЗМІ є тим критерієм, який значною мірою визначає тип політичного режиму; показано, що в межах ліберальної моделі криються загрозливі для демократії тенденції: монополізація, уніфікація, глобалізація, комерціалізація, які надають можливості невеликим групам медіа-магнатів маніпулювати громадською думкою, перетворюють демократичні процедури у фарс, а засоби масової інформації – в інформаційну зброю; для протистояння цим загрозам запропоновані заходи щодо утворення соціально-відповідальної моделі взаємодії політичної та медіа-систем, яка базується на принципах незалежності засобів масової інформації ані від влади уряду, ані від влади грошей та визнанні взаємної відповідальності влади, громадянського суспільства і засобів масової інформації, ядро такої моделі мають складати громадські ЗМІ; доведено, що саме така модель найбільш повно відповідає вимогам демократії.

4. Виявлено нові аспекти тенденцій розвитку ЗМІ в Україні; за допомогою використання історично-порівняльного методу і на основі даних статистики та соціологічних досліджень визначено, що застосування ліберальних інструментів для трансформації тоталітарної моделі не змогло повною мірою забезпечити перетворення українських засобів масової інформації у засоби масової комунікації як інструмент демократичного суспільного дискурсу; доведено, що в Україні поступово утверджується авторитарна модель взаємодії політичної та медіа-систем, ознаки якої вбачаються в тому, що: 1) залишається потужним державний контроль над системою ЗМІ, в тому числі над її недержавною складовою; 2) функції ЗМІ підпорядковані інтересам забезпечення впливу

держави та залежних від неї власників ЗМІ на суспільство; 3) мінімізовано дієвість ЗМІ як інструменту критики та контролю за владними інститутами, як каналу комунікаційного діалогу між населенням та владою; 4) наявна нерівність можливостей доступу до інформації між різними групами населення.

5. Розроблені авторські пропозиції щодо посилення впливу ЗМІ на демократизацію політичного життя в Україні; доведено, що для подолання негативних тенденцій та надання українським засобам масової інформації можливості повною мірою виконувати функцію комунікації, що є необхідною складовою консолідації та гуманізації суспільства і розвитку демократії, слід негайно вжити заходів по формуванню в Україні соціально-відповідальної моделі взаємодії політичної та медіа-систем, яка відповідає потребам та політичній культурі суспільства: 1) запровадити у життя демократичні механізми регуляції та саморегуляції ЗМІ; 2) завершити роздержавлення засобів масової інформації шляхом створення суспільного телебачення та радіомовлення; 3) здійснити демонополізацію ЗМІ, засобів технічного забезпечення їх виробництва, доставки преси, трансляції телерадіопрограм; 4) забезпечити суспільну підтримку вільної незалежної преси; 5) сприяти прискореному розвитку української складової мережі Інтернету.

Практичне значення одержаних результатів. Проведене дослідження є внеском до розробки як загальнотеоретичних аспектів ролі засобів масової інформації у процесі демократичного розвитку, так і практичних питань впровадження в Україні такої моделі взаємодії політичної та медіа-систем, яка сприятиме демократизації та консолідації суспільства. Аналітичний матеріал, що міститься у дослідженні, узагальнення, висновки і рекомендації можуть бути використані на законодавчому рівні при розробці законів, які регулюють відносини в інформаційній сфері, а також застосовані виконавчими органами, партійними і громадськими організаціями, керівниками ЗМІ і журналістами для вдосконалення механізмів функціонування засобів масової інформації як чинника демократичного розвитку.

Основні положення роботи можуть бути використані у навчальному процесі при підготовці курсів з політології, політичного маркетингу і паблік-рілейшнз у вищих навчальних закладах.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації були викладені автором та обговорені на щорічних наукових конференціях “Дні науки філософського факультету-2000” та “Дні науки філософського факультету-2001” у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, методологічному семінарі викладачів і аспірантів кафедри політичних наук філософського факультету у 1999-2000 роках, науково-теоретичних семінарах аспірантів філософського факультету у 2000-2002 роках.

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладені в 5 статтях, три з яких містяться в фахових наукових виданнях з питань політології.

Структура дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Обсяг дисертації складає 205 сторінок, список використаних літературних джерел складає 185 найменувань обсягом 13 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **“Вступі”** подано загальну характеристику дисертаційної роботи: актуальність теми, об’єкт і предмет дослідження, основну мету і завдання для її досягнення, наукову новизну й практичне значення отриманих результатів їх апробацію та публікації.

У першому розділі дисертації – **“Теоретико-методологічні аспекти дослідження зв’язку політики і засобів масової інформації”** – здійснюється огляд наукових праць, наводяться основні напрямки сучасних наукових досліджень за темою дисертації, розглядаються основні підходи до розкриття зв’язку політики і засобів масової інформації, визначаються механізми впливу мас-медіа на політичні процеси.

В роботі зазначається, що зарубіжна і вітчизняна наукова думка пропонують широкий спектр різноманітних досліджень проблем зв’язку політики і засобів масової інформації. Серед основних напрямків можна відзначити розробку концепції інформаційного суспільства Б.Беллом і Г.Тоффлером, застосування У.Мітчеллом, Р.-Ш.Шварценбергом, У.Шраммом, Ф.Зібером, Т.Петерсоном методу системного аналізу до вивчення взаємозв’язку політики і ЗМІ на основі теорій Т.Парсонса, Д.Істона, К.Дейча, вивчення впливу ЗМІ на громадську думку, зокрема на електоральні вподобання населення, які провели П.Лазарсфельд, Б.Клаппер, Н.Нойман, С.Леннарт, У.Міллер.

Г.Шиллером, Дж.Харлессом, Е.Роджерсом досліджуються також функції ЗМІ у суспільстві, тенденції їхнього розвитку. Однак у цих дослідженнях не розроблені проблеми впливу ЗМІ на процеси демократичного розвитку суспільства. А вчені, які розглядають питання зв’язку мас-медіа і демократії, – Дж.Кін, Дж.Мерілл, Мак Чесні - не застосовують у своїх роботах методу системного аналізу. Крім того, комплексні дослідження зарубіжних вчених не зачіпають реалій політичного життя сучасної України.

Вітчизняні дослідники – А.З.Москаленко, В.І.Шкляр, М.І.Скуленко, В.М.Бєбик, О.В.Зернецька, А.І.Ручко, Г.Г.Почепцов - глибоко аналізують окремі аспекти означеної проблематики, але, як правило, торкаються їх при розробці інших тем. Особливо актуальною є проблема розробки практичних рекомендацій щодо формування в Україні такої моделі взаємодії політичної та медіа-систем, яка сприяла би демократизації та консолідації суспільства.

В дисертації зазначається, що потреба соціумів в інформації стала джерелом розвитку засобів масової інформації. Соціальна інформація є головним продуктом їхнього функціонування.

В цьому зв’язку автор звертає увагу на те, що засоби масової інформації в будь-якому суспільстві виконують бінарну функцію: репродуктивну (постачання інформації) та продуктивну (формування громадської думки), проте зміст цих функцій має суперечливий характер як по вісі “засоби”, так і по вісі “цінності”.

Ціннісним змістом функціонування ЗМІ в умовах демократії виступає комунікація.

Поняття “комунікація” в цьому випадку розуміється як сукупність таких ознак як стосунки, відносини, контакти, обмін, взаєморозуміння, взаємодія, що визначає спілкування як цілісне суспільне і духовне, в тому числі психологічне і моральне утворення. Автор звертає увагу на те, що комунікативний процес, який на масовому рівні забезпечують ЗМІ в умовах демократії, слід розуміти не просто як обмін повідомленнями, а як процес взаємної інтерпретації повідомлень з метою зрозуміти їхній когнітивний сенс.

В розділі визначено, що ЗМІ постають як інструмент масової комунікації за умов, коли вони утворюють кільце зворотного зв'язку між індивідуумами та соціальними групами, між політичною системою і суспільством, а також між елементами політичної системи, забезпечують суспільний дискурс і таким чином виступають необхідним фактором розвитку демократії.

В розділі також розкрито як засоби масової інформації та політична система постійно взаємодіють між собою і функціонують як підсистеми єдиної соціальної системи, а тому і залежні одна від одної. Наголошується, що в умовах інформаційного суспільства ЗМІ служать основним засобом, за допомогою якого політична система отримує вимоги і підтримку.

Здійснення владних функцій ЗМІ мислиться у цьому випадку як контроль і пресинг відносно до директивних інстанцій з метою впливу на прийняття і виконання соціальних рішень відповідно з партикулярними інтересами засновника джерела і комунікатора або ж з інтересами аудиторії, які частково можуть не збігатися. Владні функції ЗМІ працюють і в зворотному напрямку, здійснюючи тиск на глядачів і слухачів, які відчують довіру до засобів масової інформації. Означені функції найбільш наочно проявляються в ході передвиборчих кампаній та у процесі “встановлення теми доби”, що ініціюють засоби масової інформації.

Автор розглядає медіа-систему як комплекс соціальних інститутів, які зайняті збором, обробкою та поширенням інформації. В той час як більш вузьке поняття “засоби масової інформації (ЗМІ)” охоплює періодичні друковані видання, радіо-, теле-, відеопрограми, кінохронікальні програми, інші форми періодичного поширення масової інформації. Сучасну медіа-систему створюють поряд з традиційними засобами масової інформації (преса, радіо, кіно, телебачення), які складають її ядро, також домашні аудіовізуальні системи, телекомунікаційні та комп'ютерні мережі та, крім цього, інформагентства, видавництва, студії, органи управління та громадські організації журналістів, прес-служби та рекламні агентства.

В розділі показано що, існування та постійний розвиток політичної та медіа-систем у складі єдиної загальної соціальної системи призвели до все більш глибокого їх взаємопроникнення. У сучасних умовах інформаційного суспільства у зоні їхньої взаємодії виникає новий феномен, який дослідники називають “владною інформацією”.

Отже, у першому розділі автором розглянуто основні підходи до дослідження зв'язку політики і засобів масової інформації, визначено призначення та місце засобів масової інформації у сучасній соціальній системі, досліджено механізми та канали взаємодії політичної системи із ЗМІ.

В розділі доведено, що вплив засобів масової інформації на політику постійно посилюється. Медіатизація політики стала характерною ознакою переходу суспільства до інформаційної стадії розвитку. Ця тенденція, поряд із забезпеченням широкої участі мас у політичному процесі, ховає у собі й небезпеки, пов'язані з намаганнями використовувати ЗМІ для маніпулювання суспільною свідомістю.

У другому розділі – **“Вплив засобів масової інформації на розвиток демократії”** – розкрито зміст основних функцій ЗМІ в демократичному суспільстві та визначені умови, за яких вони здатні відігравати роль впливового чинника демократичного розвитку.

Автор доводить, що пріоритетними функціями, які визначають характер засобів масової інформації як чинника демократичного розвитку, постають: 1) в продуктивному плані – критики та контролю, що забезпечує сенс їх функціонування по вісі “засоби”; 2) в репродуктивному плані – комунікації, що забезпечує сенс функціонування по вісі “цінності”.

В розділі дана розгорнута характеристика також інших функцій засобів масової інформації, які сприяють розвитку демократії. Це функції інформації, артикуляції, кореляції, соціалізації. Автор звертає увагу на те, що для демократичних систем характерно намагання бути інформованими про дійсність з максимальною точністю та повнотою. Напроти, тоталітарні системи опиняються недостатньо поінформованими, бо повідомлення фільтруються або не допускаються до центрів прийняття рішень. Використовуючи когнітивно-регулятивний підхід до розгляду ролі ЗМІ в демократичному розвитку сучасного суспільства, здобувач відзначає і такі специфічні прояви функцій засобів масової інформації в демократичному суспільстві: 1) ЗМІ наповнюють великомасштабний дискурс каталогами цінностей, ідей, перспектив їх реалізації, пропонуючи масовій аудиторії відібрати як першочергові деякі проблеми суспільного життя (когнітивний аспект); 2) ЗМІ структурують аудиторію за групами думок, трансформуючи уособлених індивідів в організовану громадськість і сприяючи перетворенню думок у суспільну силу, фактор впливу на суспільні, в першу чергу, політичні процеси. При цьому в текстах масових комунікацій символічно відтворюється соціальна структура суспільства (структурно-функціональний аспект).

Вказуючи на те, що свобода преси є одним з основних принципів демократії, який його захисники відстоювали від зазіхань державної цензури, починаючи з XVII сторіччя, автор підкреслює, що рівень свободи ЗМІ є також тим критерієм, який визначає модель взаємодії політичної та медіа-систем. Згідно з типологією, яку було запропоновано Ф.Зібером, Т.Петерсоном та В.Шраммом, здобувач розглядає чотири моделі такої взаємодії: тоталітарну, авторитарну, ліберальну і соціально-відповідальну. Автором проведено порівняльний аналіз таких ознак цих моделей: власники ЗМІ, напрямки руху інформації, характерні ознаки інформаційного простору, пріоритетні функції (продуктивні та репродуктивні), роль ЗМІ по відношенню до населення. На основі даного аналізу визначено, що: 1) модель взаємодії політичної та медіа-систем значною мірою характеризує політичний

режим держави; 2) модель взаємодії ЗМІ та влади відповідає типу політичної культури суспільства і відображає його; 3) хоча у кожній з моделей представлений весь спектр функцій засобів масової інформації, вони відзначаються домінуванням певних з них; 4) зміна провідних функціональних векторів ЗМІ в кожній з моделей призводить до того, що змінюється і власне визначальний характер засобів масової інформації: в крайніх позиціях - тоталітарній та соціально-відповідальній - відповідно від інструменту маніпуляції масами до каналу політичної комунікації як засобу суспільного дискурсу.

В розділі проаналізовано не тільки стан, але й динаміку процесу взаємодії ЗМІ та влади. При цьому автор звертає увагу на те, що захисники свободи преси від державного свавілля довгий час вважали, що ліберальні принципи якнайкраще сприяють здійсненню засобами масової інформації означених функцій. Однак наведений у цьому розділі аналіз показує, що в межах ліберальної моделі криються загрозливі для демократії тенденції: монополізація, уніфікація, глобалізація, комерціалізація. Ці тенденції надають можливості невеликим групам медіа-магнатів маніпулювати громадською думкою, перетворюють демократичні процедури у фарс, а засоби масової інформації – в інформаційну зброю. Отже, в умовах інформаційного суспільства засоби масової інформації, що зорієнтовані на отримання прибутку, здатні паралізувати демократичні процеси.

Для протистояння цим загрозам пропонуються заходи щодо утворення соціально-відповідальної моделі взаємодії політичної та медіа-систем, яка базується на принципах незалежності засобів масової інформації ані від влади уряду, ані від влади грошей та визнанні взаємної відповідальності влади, громадянського суспільства і засобів масової інформації, основу такої моделі мають складати громадські засоби масової інформації та інші інститути громадянського суспільства (фонди, асоціації журналістів, наглядові ради, комісії, омбудсмени з питань свободи слова), в тому числі й наднаціональні.

Автор доводить, що створена таким чином модель взаємодії політичної та медіа-систем зможе: найбільш повно відповідати демократичним принципам; надати засобам масової інформації можливості для контролю за діями політичних і економічних можновладців; створити для ЗМІ умови щодо здійснення ними функцій засобів масової комунікації як органів відкритого суспільного дискурсу та соціалізації; сприяти наповненню глобалізаційних процесів гуманістичним змістом.

Таким чином, в другому розділі автором на основі аналізу різних моделей взаємодії політичної та медіа-систем і сучасних тенденцій розвитку ЗМІ визначені критерії та характеристики функціонування засобів масової інформації, які впливають на розвиток демократії, доведено, що провідною функцією, яка сприяє утвердженню та постійному відновленню демократичних принципів, є функція комунікації, запропоновано шляхи формування в межах сучасної медіа-системи комплексу громадських засобів масової комунікації та інших інститутів, що мають забезпечити відкритий комунікативний дискурс як необхідну умову демократичного розвитку суспільства.

У третьому розділі дисертації – **“Особливості функціонування ЗМІ в процесі становлення демократії в Україні”** - проаналізовано процес становлення та тенденції розвитку української медіа-системи, розкрито характер взаємовідносин між владою та ЗМІ, запропоновано конкретні заходи, що сприятимуть перетворенню українських засобів масової інформації в ефективний чинник демократизації.

Автор вказує, що після здобуття незалежності в Україні розпочався процес створення власної медіа-системи. Нове законодавство дало змогу розпочати роздержавлення ЗМІ. В розділі показано, що зростання вільної преси в Україні зруйнувало тоталітарні традиції, втім, розвиток української медіа-системи носить дуже суперечливий характер.

З одного боку, позитивно вплинула на демократизацію суспільно-політичного життя в Україні диференціація джерел інформації внаслідок збільшення їх кількості та тематичної різноплановості. З іншого боку, значне зниження тиражу друкованих видань свідчить про все меншу доступність преси для жителів України.

В секторі електронних ЗМІ поступово створюється конкурентне середовище, що сприяє альтернативності розповсюдження та отримання інформації. Разом з тим, в Україні зберігається досить потужна система державного телебачення і радіо.

Дані соціологічних досліджень свідчать, що інформаційні потреби населення України постійно зростають, загалом підвищується роль ЗМІ в житті суспільства.

Проте наведений в розділі аналіз характеристик взаємодії політичної та медіа-систем в Україні показує, що застосування ліберальних інструментів для трансформації тоталітарної моделі не змогло повною мірою забезпечити перетворення українських засобів масової інформації у засоби масової комунікації як інструмент демократичного суспільного дискурсу. Свідчення цьому автор знаходить у тих колізіях, які розгортаються в українських мас-медіа та навколо них в ході виборів та інших знакових політичних подій.

На основі аналізу фактів та статистичних даних здобувач доводить, що характер взаємовідносин у чотирикутнику **“влада - засновник ЗМІ – мас-медіа – суспільство”** свідчить, що в Україні поступово утверджується авторитарна модель взаємодії політичної та медіа-систем.

Ознаки такої моделі автор вбачає в тому, що: 1) не дивлячись на велику загальну кількість найменувань, провідні ЗМІ суспільно-політичного спрямування належать державі, або знаходяться під впливом невеликої кількості фінансово-промислових груп, які є залежними від влади; 2) влада продовжує використовувати протекціоністські заходи щодо підтримки власних або лояльних до неї ЗМІ; 3) держава здійснює адміністративний тиск та пряме втручання у діяльність ЗМІ; 4) більшість ЗМІ заангажовані, не надають повної та об'єктивної інформації про політиків та значущі політичні події, не забезпечують комунікаційного діалогу між населенням та владою, а є інструментом маргіналізації та управління масами в руках можновладців; 5) такі функції як кореляція, артикуляція, соціалізація, критики та контролю, що визначають демократичний характер ЗМІ, спотворені на користь функціям обслуговування,

реклами та розважання; б) наявна нерівність можливостей доступу до інформації між різними групами населення.

В розділі наголошується, що нагальною потребою є створення в Україні умов для формування соціально-відповідальної моделі взаємодії політичної та медіа-систем, яка відповідає потребам і політичній культурі суспільства і має сприяти його консолідації та демократизації.

Для створення такої моделі в дисертації пропонуються наступні заходи: 1) запровадити у життя демократичні механізми регуляції та саморегуляції мас-медіа; 2) завершити роздержавлення ЗМІ шляхом створення громадського телебачення та радіомовлення, забезпечити суспільну підтримку вільної незалежної преси; 3) здійснити демонополізацію мас-медіа, засобів їх доставки, трансляції та технічного забезпечення; 4) сприяти прискореному розвитку мережі Інтернету.

В розділі робиться наголос на тому, що, долаючи кризу гуманістичних засад в політичній системі, влада і ЗМІ мають забезпечити гармонійність “суспільної угоди”.

Таким чином, в цьому розділі автор доходить висновків, що особливостями функціонування українських засобів масової інформації є те, що діючи в суспільстві, яке трансформується та маючи високий рівень довіри у населення, вони, з одного боку, певним чином активізували демократичні процеси, а з іншого, будучи залежними від влади і власників, провідні українські ЗМІ виступають як складова авторитарної моделі. Загрозам, які несе демократії концентрація можливостей інформаційного впливу в руках небагатьох залежних від влади олігархів, може протистояти соціально зорієнтоване суспільство, яке поступово буде впроваджувати в життя принципи соціально-відповідальної моделі взаємодії політичної та медіа-систем.

ВИСНОВКИ

В дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової задачі, що полягає у дослідженні ролі засобів масової інформації в процесі демократизації суспільства.

Розв’язання даної проблеми стало можливим завдяки вирішенню наступних завдань: розглянуто основні підходи до розуміння взаємозв’язку ЗМІ та політики; визначено характерні функції та тенденції розвитку мас-медіа в умовах демократії; проаналізовано особливості функціонування ЗМІ в процесі трансформації українського суспільства; запропоновано заходи щодо формування в Україні соціально-відповідальної моделі взаємодії політичної та медіа-систем.

Комплекс методів, що був використаний для вирішення поставлених завдань, дозволив отримати наукові результати, які відображені у наступних положеннях:

1) Серед розглянутих підходів до вивчення проблем зв’язку політики і засобів масової інформації вирізняються: системний, що досліджує функції засобів масової інформації у загальній соціальній системі, зокрема по відношенню до політичної системи; інструменталістський, що розглядає вплив ЗМІ на громадську думку, передусім на

електоральні вподобання населення; та когнітивістський, що обстоює ціннісний сенс функціонування засобів масової інформації. Системний підхід надав змогу визначити сучасну медіа-систему як комплекс соціальних інститутів зайнятих збором, обробкою та розповсюдженням інформації, які виникли в різні історичні періоди у відповідності до потреб суспільства. В межах єдиної соціальної системи політична і медіа-системи поєднані складною багаторівневою мережею зв'язків, що обумовлює характер їхньої взаємодії та взаємозалежності. Засоби масової інформації, впливаючи на політичну систему, здатні поступово змінювати її характеристики. Інструменталістський підхід дав можливість зрозуміти, що роль засобів масової інформації у політиці визначається ефективністю механізмів їхнього впливу на громадську думку та на тих суб'єктів політичного процесу, які виробляють та приймають рішення. Когнітивістський підхід дозволив визначити комунікацію як ціннісний сенс діяльності засобів масової інформації.

2) В дослідженні доведено, що зростання ролі інформації у житті суспільства призводить до посилення впливу засобів масової інформації на політичні процеси, що знаходить своє відображення у медіатизації політики та виникненні явища, яке називають “владною інформації”. Це пояснюється тим, що у сучасному світі інформація постає як основна цінність, а ЗМІ виконують функцію основного засобу її розподілу. В умовах інформаційного суспільства засоби масової інформації постають і як провідний канал політичної комунікації.

3) Дослідження різноманітних функцій ЗМІ в контексті їхнього впливу на розвиток демократії дає змогу визначити, що базовими функціями ЗМІ в умовах демократії постають: а) в продуктивному плані – критики та контролю, що забезпечує сенс їх функціонування по вісі “засоби” як “охоронного пса демократії; б) в репродуктивному плані – комунікації, що забезпечує сенс їх функціонування по вісі “цінності”. Виходячи з розуміння комунікації як цілісного суспільного духовного, в тому числі психологічного і морального утворення, з'ясовано, що, хоча функція комунікації тією, чи іншою мірою виконується засобами масової інформації у будь-якій політичній системі, але тільки за умов демократії вона стає визначальною. Засоби масової інформації стають засобами масової комунікації, коли вони утворюють кільце зворотного зв'язку поміж індивідуумами і соціальними групами, між політичною системою і суспільством, а також поміж елементами політичної системи. Відтак, саме засоби масової комунікації, забезпечуючи суспільний дискурс, виступають чинником демократичного розвитку.

4) Аналіз чотирьох основних моделей взаємодії політичної та медіа-систем - тоталітарної, авторитарної, ліберальної та соціально-відповідальної - дозволяє визначити такі їх основні ознаки як: співвідношення між суспільним сенсом діяльності засобів масової інформації та тією метою, що ставлять перед ними власники ЗМІ; напрямки руху інформації, що забезпечуються засобами масової інформації; характер створюваного ними інформаційного середовища і, нарешті, провідні функції ЗМІ.

5) Порівняння характеристик наведених вище моделей взаємодії політичної та медіа-систем дає змогу стверджувати, що: модель взаємодії політичної та медіа-систем значною мірою

характеризує політичний режим держави, відповідає типу політичної культури суспільства і відображає його; кожна з моделей характеризується домінуванням тих чи інших функцій мас-медіа, а зміна функціональних векторів ЗМІ в кожній з моделей призводить до того, що змінюється і власне характер мас-медіа: в крайніх позиціях - тоталітарній та соціально-відповідальній - відповідно від засобів маніпуляції масами до засобів масової комунікації.

6) Поглиблене дослідження особливостей ліберальної моделі взаємодії політичної та медіа-систем, яка від ранньомодернових часів донедавна розглядалася як взірць забезпечення свободи слова, дозволяє виявити, що при переході суспільства до інформаційної стадії розвитку ця модель, що обумовлює залежність ринково-орієнтованих засобів масової інформації від влади грошей, призводить до використання “влади інформації” в інтересах невеликої групи медіа-магнатів шляхом маніпуляції свідомістю і, в кінцевому рахунку, поведінкою мільйонів людей, до вихолощення змісту демократичних процедур та перетворення їх у фарс за допомогою сучасних політичних технологій, у яких засобам масової інформації відводиться роль інформаційної зброї. Такі тенденції розвитку ЗМІ як: монополізація, комерціалізація, уніфікація, глобалізація, що є наслідком застосування ліберальних принципів, гальмують, а інколи навіть паралізують демократичні процеси.

7) В умовах інформаційного суспільства найбільш прийнятною моделлю є соціально-відповідальна модель. Саме вона дає змогу забезпечити відкритий комунікативний дискурс. Означена модель базується на принципах незалежності засобів масової комунікації ані від влади уряду, ані від влади грошей та на визнанні взаємної відповідальності засобів масової комунікації, влади та громадянського суспільства. Основними структурними елементами такої моделі постають громадські засоби масової комунікації та інші інститути громадянського суспільства, що входять до медіа-системи, - фонди підтримки вільної преси, асоціації журналістів, комісії та уповноважені з питань свободи слова, громадські наглядові ради при редакціях провідних ЗМІ. В свою чергу демократична держава створює законодавчі умови для формування та вдосконалення такої моделі, як чинника демократичного розвитку суспільства.

8) Аналіз даних статистики та соціологічних досліджень дозволяє виявити суперечливі особливості функціонування українських засобів масової інформації в процесі трансформації політичної системи. З одного боку, роздержавлення ЗМІ, диференціація джерел інформації позитивно вплинули на демократизацію суспільства, а інтегральний показник рівня довіри до ЗМІ з боку населення утримується на досить високому рівні, що свідчить про зростання їхньої ролі у суспільно-політичних процесах порівняно з органами державної влади і політичними партіями. З іншого боку, у взаємодії влади і ЗМІ в Україні проявляються ознаки, які характерні для авторитарної моделі: виконавча влада зберігає за собою досить потужні важелі контролю над медіа-системою, в тому числі над її недержавною складовою, функції ЗМІ підпорядковані політичним інтересам власників, а не потребам забезпечення зворотного

зв'язку між владою та суспільством, крім того, збільшується нерівність можливостей доступу до інформації між різними групами населення.

9) Сьогодні для України гострою залишається проблема вибору механізмів для організації відкритого комунікативного дискурсу як засобу демократизації та консолідації суспільства. Аналіз тенденцій розвитку відносин між владою, засобами масової інформації, їх власниками та громадськістю свідчить, що застосування ліберально-ринкових інструментів для трансформації тоталітарної моделі не змогло повною мірою забезпечити виконання українськими засобами масової інформації функцій ефективного каналу політичної комунікації. Використовуючи західний досвід та враховуючи особливості функціонування вітчизняних ЗМІ, можна визначити, що в сучасних умовах в якості орієнтира слід розглядати соціально-відповідальну модель взаємодії політичної та медіа-систем, яка відповідає потребам та політичній культурі українського суспільства. Для формування в Україні такої моделі необхідно: розробити та ввести у дію демократичні механізми регуляції та саморегуляції ЗМІ; завершити роздержавлення засобів масової інформації шляхом запровадження системи громадського телебачення та радіомовлення; забезпечити демонополізацію ЗМІ, засобів їх виробництва, доставки (трансляції) та технічного обслуговування за допомогою громадських, в тому числі міжнародних, фондів підтримки незалежних засобів масової інформації; сприяти прискореному розвитку національної складової мережі Інтернету. Долаючи кризу гуманістичних засад в політичній системі, влада і ЗМІ мають забезпечити гармонійність “суспільної угоди”.

10) Результати дослідження можуть бути використані при підготовці державної Концепції інформаційної політики, застосовані законодавчими та виконавчими органами для вдосконалення правового поля діяльності ЗМІ шляхом розроблення нових, внесення змін та доповнень до чинних нормативно-правових актів. Вони стануть у нагоді партійним і громадським організаціям, керівникам ЗМІ і журналістам для вирішення практичних питань підвищення ефективності засобів масової інформації як чинника демократизації та консолідації суспільства. Основні положення роботи можуть бути використані у викладацькій роботі при розробці лекцій з політології, спеціальних курсів політичного маркетингу і паблік-рілейшнз.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Костирев А.Г. Вплив ЗМІ на демократизацію політичного життя України // Нова політика. – 2001. – №6 - С.26-29.
2. Костирев А.Г. Моделі взаємодії політичної і медіа-систем // Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія..– 2002. – № 39 - С.131-134.

3. Костирев А.Г. Суспільно-політичні функції засобів масової інформації в демократичному суспільстві // Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – 2002. – № 40 - С.230-234.
4. Костирев А.Г. Суперечливості функціонування системи засобів масової інформації як інструменту соціального управління у демократичному суспільстві // Сіверянський літопис–2000. – № 2 - С.99–111.
5. Костирев А.Г. Соціально – відповідальна модель функціонування засобів масової інформації як чинник суспільної злагоди в демократичному суспільстві // На шляху до суспільної злагоди. – К.: Український центр політичного менеджменту. - 2001. – С. 75–84.

АНОТАЦІЯ

Костирев А.Г. Роль засобів масової інформації в процесі демократичного розвитку суспільства. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук із спеціальності 23.00.02. – політичні інститути та процеси. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2003.

Дисертація присвячена дослідженню впливу засобів масової інформації на процес демократизації.

У роботі розкриті основні підходи до розуміння взаємозв'язку ЗМІ та політики.

В дисертації використовується комплекс методів при дослідженні функції ЗМІ у загальній соціальній системі та визначенні механізмів їхнього впливу на розвиток політичної системи. Дослідження розкриває особливості функціонування засобів масової інформації в умовах демократії. В роботі охарактеризовані моделі взаємодії політичної та медіа-систем, а також сучасні тенденції розвитку ЗМІ, показані шляхи створення такої моделі, яка забезпечує функціонування ЗМІ як каналу масової комунікації, що сприяє розвитку демократії.

В роботі аналізуються тенденції розвитку засобів масової інформації в Україні та визначається тип моделі взаємодії українських ЗМІ з політичною системою. Доведена необхідність формування соціально-відповідальної моделі взаємодії політичної та медіа-систем. Автор надає практичні рекомендації щодо створення в Україні системи засобів масової комунікації, яка сприятиме демократизації та консолідації суспільства, які включають: запровадження у життя демократичних механізмів регуляції та саморегуляції засобів масової інформації; здійснення демонополізації ЗМІ, засобів технічного забезпечення їх виробництва, доставки преси, трансляції телерадіопрограм; завершення роздержавлення ЗМІ шляхом створення суспільного телебачення та радіомовлення;

забезпечення суспільної підтримки вільної незалежної преси; сприяння прискореному розвитку національної складової мережі Інтернету.

Ключові слова: інформація, комунікація, засоби масової інформації, медіа-система, політична система, демократія.

АННОТАЦІЯ

Костырев А.Г. Роль средств массовой информации в процессе демократического развития общества. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02. – политические институты и процессы. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 2003.

Диссертация посвящена исследованию влияния средств массовой информации на процесс демократизации.

В работе раскрыты основные подходы к пониманию взаимосвязи СМИ и политики.

В диссертации используется комплекс методов при исследовании функций СМИ в общей социальной системе и определении механизмов их влияния на развитие политической системы. Показано, что роль средств массовой информации в политике определяется эффективностью механизмов их влияния на общественное мнение и на тех субъектов политического процесса, которые вырабатывают и принимают решения, эти механизмы наиболее активно используются в ходе предвыборных кампаний и при установлении “повестки дня”. Доказано, что в условиях информационного общества СМИ выполняют функции ведущего инструмента распределения основной ценности – информации, а также главного канала политической коммуникации, что приводит к медиатизации политики. Исследование раскрывает особенности функционирования средств массовой информации в условиях демократии. Установлено, что приоритетными функциями СМИ, способствующими развитию демократии, являются: 1) в продуктивном плане – критики и контроля; 2) в репродуктивном плане – коммуникации.

В работе охарактеризованы модели взаимодействия политической и медиа-систем – тоталитарная, авторитарная, либеральная и социально-ответственная, а также современные тенденции развития средств массовой информации – монополизация, коммерциализация, глобализация, унификация, а также использование СМИ как оружия в информационных войнах. Показаны пути создания такой модели, которая обеспечивает функционирование СМИ как канала массовой коммуникации, содействующего развитию демократии, в том числе и роль в этом процессе современных цифровых технологий, в частности Интернета. Определено, что ядро такой модели составляют общественные средства массовой информации, не зависящие ни от государственных чиновников, ни от капитала собственников.

В работе анализируются тенденции развития СМИ в Украине и определяется тип модели взаимодействия украинских масс-медиа с политической системой. Доказана необходимость

формирования социально-ответственной модели взаимодействия политической и медиа-систем.

Автор дает практические рекомендации по созданию в Украине системы средств массовой коммуникации, которая будет содействовать демократизации и консолидации общества. Его предложения включают: разработку и внедрение демократических механизмов регулирования и саморегулирования масс-медиа; проведение демополизации СМИ, средств технического обеспечения их производства, доставки прессы, трансляции телерадиопрограмм; завершение разгосударствления СМИ путем создания общественных телевидения и радиовещания; обеспечение общественной поддержки свободной независимой прессы, содействие ускоренному развитию национальной составляющей сети Интернета.

Ключевые слова: информация, коммуникация, средства массовой информации, медиа-система, политическая система, демократия.

THE SUMMARY

Kostyrev A.G. Mass media role in the Process of democratic development of Society. - Manuscript.

The dissertation for the degree of Candidate of Political Sciences. Specialty: 23.00.02. - political institutions and processes. - Kyiv Taras Shevchenko National University. - Kyiv, 2003.

The dissertation is devoted to research the mass-media influence on the process of democratization.

The basic principles to understanding the mass-media and politics interaction are discovered in the dissertation.

The complex of methods is used to research the mass-media functions in general social system and to define the mechanisms of mass-media influence upon the development of political system. The research discovers the features of mass-media functioning in the conditions of democracy. The models of political and media-systems interaction are characterized, and also the modern tendencies of mass-media development are shown, the ways of creation of such model, which provides functioning mass-media as channel of the mass communications assisting development of democracy, are defined too.

The tendencies of mass-media development in Ukraine are analyzed and the type of model of the Ukrainian political and media-systems interaction is defined. The necessity of formation the social - responsible models of political and media -systems interaction is proved.

Author gives the practical recommendations for creation the mass communications system in Ukraine, which will promote democratization and consolidation of a society. His propositions include: the working up and inculcation the democratic mechanisms of regulation and

self-regulation of mass-media; the demonopolization of mass-media, means of press delivery, broadcasting and technical maintenance; the liquidation of State property in mass-media by creation of public TV and broadcasting; the public support for the free independent press; the assistance for the accelerated development of the Internet.

Keywords: the information, communications, mass media, media-system, political system, democracy.